

Odnos obrazovnih politika prema dječjem siromaštvu

Kolar, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:017877>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA**

Lea Kolar

**ODNOS OBRAZOVNIH POLITIKA PREMA DJEČJEM
SIROMAŠTVU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA
SOCIJALNI RAD

Lea Kolar

ODNOS OBRAZOVNIH POLITIKA PREMA DJEČJEM
SIROMAŠTVU

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Olja Družić Ljubotina

Zagreb, 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. SIROMAŠTVO	2
2.1. TEORIJE SIROMAŠTVA	2
3. DJEČJE SIROMAŠTVO.....	3
3.1. TEORIJE SIROMAŠTVA DJECE	4
3.2. UZROCI I POSLJEDICE DJEČJEG SIROMAŠTVA	5
4. DJECA U RIZIKU OD SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U HRVATSKOJ	7
4.1. DJECA ROMSKE NACIONALNE MANJINE	8
4.2. DJECA KORISNICI ZAJAMČENE MINIMALNE NAKNADE	8
4.3. DJECA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	9
4.4. DJECA MIGRANTI	9
4.5. DJECA KOJA ODRASTAJU U ALTERNATIVNOJ SKRBI	10
4.6. PRISTUP OSNOVNIM USLUGAMA DJECI U RIZIKU	11
5. USLUGE RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	12
5.1. DOSTUPNOST USLUGA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ	13
5.2. KVALITETA I PRIUŠTIVOST DOSTUPNIH USLUGA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	15
5.3. PRISTUP USLUGAMA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA DJECU KOJA ŽIVE U RIZIKU.....	15
5.4. FINANCIRANJE PROGRAMA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	17
5.5. OSTALE PREPREKE POHAĐANJA PROGRAMA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA	18
6. PRISTUP SUSTAVU OBRAZOVANJA	19
6.1. OBRAZOVNI SUSTAV U RH	19
6.2. DOSTUPNOST OBRAZOVNOG SUSTAVA DJECI ROMSKE NACIONALNE MANJINE.....	21
6.3. PROBLEMI S KOJIMA SE SUSREĆU RODITELJI DJECE U RIZIKU U KONTEKSTU PROCESA OBRAZOVANJA	23
7. KVALITETNA PREHRANA DJECE U SUSTAVU OBRAZOVANJA	24

7.1. STANJE U RH.....	25
8. ODNOS EU PREMA POLITIKAMA SMANJIVANJA SIROMAŠTVA DJECE 27	
8.1. PROBLEMI SOCIJALNE POLITIKE U SMANJIVANJU SIROMAŠTVA DJECE.....	28
9. ZAKLJUČAK.....	29
10. POPIS LITERATURE.....	30

Odnos obrazovnih politika prema dječjem siromaštvu

Sažetak: Siromaštvo je dugotrajan i globalan problem. Život u siromaštvu ostavlja posljedice kod svake osobe, ali posebice su njime pogođena djeca. Siromaštvo izrazito nepovoljno utječe na razvoj same djece. Zbog neadekvatne prehrane, nedostatka rane stimulacije te izloženosti stresu, kod djece ponekad dolazi do sporijeg razvoja kao i do smanjenih vještina potrebnih za život i rad. Glavna razlika između siromaštva i dječjeg siromaštva krije se u dječjoj bespomoćnosti za situaciju u kojoj se nalaze. Kroz ovaj rad prikazane su glavne razlike siromaštva i dječjeg siromaštva kao i posljedice koje ono ostavlja kod djece. Nadalje, u radu su navedene skupine djece koja odrastaju u riziku. Također, razmotrene su trenutne obrazovne politike koje su usmjerene ka djeci koja odrastaju u uvjetima siromaštva te mogućnosti njihova unapređenja. Sudjelovanje u obrazovnim programima poboljšava obrazovne ishode djece, pruža im adekvatnu socijalizaciju te im naposljetku otvara vrata ka izlasku iz začaranog kruga siromaštva.

Ključne riječi: dječje siromaštvo, obrazovne politike, obrazovanje, predškolski odgoj i obrazovanje, socioekonomski status, materijalna deprivacija

The Relation Between Educational Politics and Child Poverty

Summary: Poverty is a long-term and global problem. Living in poverty leaves consequences for every person, but children are especially affected by it. Poverty has an extremely unfavorable effect on the development of children themselves. Due to inadequate nutrition, lack of early stimulation and exposure to stress, children sometimes experience slower development as well as reduced skills necessary for life and work. The main difference between poverty and child poverty lies in children's helplessness for the situation in which they find themselves. This paper presents the main differences between poverty and child poverty, as well as the consequences it leaves for children. Furthermore, the paper lists groups of children who grow up at risk. Also, the current educational policies aimed at children who grow up in conditions of poverty and the possibilities of their improvement were discussed. Participation in educational programs improves children's educational outcomes, provides them with adequate socialization, and ultimately opens the door to getting out of the vicious cycle of poverty.

Key words: children poverty, educational politics, education, preschool upbringing and education, socioeconomic status, material deprivation

Izjava o izvornosti

Ja, Lea Kolar pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Lea Kolar

Datum: 15.09.2022.

1. UVOD

Posljednjih godina pojam dječjeg siromaštva se mijenja i poprima različita značenja, no ono što je zajedničko svim definicijama je potreba povećanja dječje dobrobiti i smanjenje deprivacije kojoj su djeca izložena zbog svog niskog socioekonomskog statusa. Vodeći svjetski dužnosnici ne odustaju u nastojanjima da iskorijene dječje siromaštvo, međutim, ono je prekompleksan fenomen da bi se potpuno iskorijenilo (Bradshaw, 2002.). Stoga je potrebno pronaći različite modele i stvoriti primjerene politike koje će ublažiti posljedice života u materijalnoj deprivaciji i omogućiti lakši izlazak iz začaranog kruga siromaštva. Obrazovanje i dječje siromaštvo su usko povezani pojmovi. Upravo je obrazovanje ono koje može djeci omogućiti bolju i perspektivniju budućnost. Veći stupanj obrazovanja omogućit će djeci kada odrastu lakši pronalazak posla te odgovarajuće prihode kako bi si mogli osigurati zadovoljavajuće uvjete za život. Glavni problem koji brojna istraživanja i znanstvene rasprave naglašavaju je to što djeca koja dolaze iz siromašnijih obitelji nemaju dovoljan pristup predškolskim i obrazovnim programima. Strategija EU o pravima djece 2021.- 2024. zalaže se da sva djeca imaju pristup pravima i uslugama koje im pripadaju. Prava i usluge koje su namijenjene djeci trebale bi biti besplatne, djelotvorne i kvalitetne te bi se trebale odnositi poglavito na područja ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, zatim obrazovanja i zdravstvene skrbi. Također, trebala bi zahvatiti i pitanja zdrave prehrane kao i primjerenog stanovanja. Strategija je ponajviše usmjerena ka djeci koja odrastaju u specifičnim okolnostima, odnosno u uvjetima siromaštva i pod rizikom su socijalne isključenosti. Nadalje, Strategija predviđa veća ulaganja europskih država u razvoj usluga za djecu kao i u razvoj mehanizama podrške koje su usmjerene prema djeci koja odrastaju u uvjetima siromaštva i u riziku su od socijalne isključenosti. Predviđen je i sustav evaluiranja, odnosno provjeravanja ostvaruju li se prava djece na adekvatan način te imaju li djeca pristup svim uslugama. Također, u tu namjenu EU će u razdoblju 2021.- 2027. zemljama članicama odobriti dodatna sredstva koja se nalaze u okviru Europskog socijalnog fonda plus (ESF+). Zemlje članice koje imaju stope siromaštva i socijalne isključenosti djece veće od EU prosjeka, 5% sredstava morat će usmjeriti ka suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti djece (Dobrotić i sur., 2021.). Obrazovne politike

trebale bi biti usmjerene ka društvenoj pravednosti, odnosno trebale bi omogućiti da pojedinci koji ulažu određeni trud i iskazuju motivaciju budu u mogućnosti postići željeni obrazovni uspjeh što im kasnije osigurava određeni društveni položaj (Pavić, 2016.). Odnosno, obrazovne politike bi trebale djelovati na način da niži socioekonomski status ne utječe na mogućnost postizanja željene obrazovne razine koja se kasnije preslikava na odgovarajući društveni položaj. Navedeno nam ukazuje koliku moć obrazovne politike imaju, odnosno kako se uz pomoć kvalitetno usmjerene obrazovne politike može prekinuti začarani krug siromaštva.

2. SIROMAŠTVO

Siromaštvo je u današnjem globalnom okruženju vodeći socijalni problem koji pogađa gotovo 1/5 svjetskog stanovništva i geografski je neravnomjerno rasprostranjeno. Ono se definira na različite načine, ali prije svega potrebno je naglasiti kako je to višedimenzionalan koncept. Višedimenzionalnost siromaštva ogleda se kroz više aspekata. Najizraženiji je dugotrajna i stalna prikraćenost materijalnih resursa. Nadalje, ostali aspekti očitovali bi se u smanjenoj sigurnosti kao i nedostatku moći koja se očituje kroz manje mogućnosti izbora (Bejaković, 2005.). Siromaštvo u pravilu podrazumijeva loš materijalan status, skromne uvjete stanovanja, manjak društvene moći, nepostojanje prava glasa i određeni životni stil i stavove. Bitno je za naglasiti kako jednoznačno određenje pojma siromaštva ne postoji (Družić Ljubotina, Kletečki Radović, 2011.). Brojne definicije siromaštvo u pravilu dijele na apsolutno i relativno. Koncept apsolutnog siromaštva definira se kao nemogućnost zadovoljenja osnovnih životnih potreba poput hrane, pitke vode, odjeće i stambenog prostora. Koncept relativnog siromaštva prepoznaje se onda kada pojedinac nije u mogućnosti zadovoljiti svoje potrebe ili mu je smanjena mogućnost sudjelovanja u uobičajenim aktivnostima koje su sastavni dio životnog standarda u društvu u kojem pojedinci žive (Rezo, 2016.). Siromaštvo označuje nedostatak resursa i nedostatak mogućnosti za dostojan život te osobe koje žive u uvjetima siromaštva dijele zajedničke uzroke i posljedice siromaštva bez obzira na dob, spol i rasu (Šućur i sur., 2015.).

2.1. TEORIJE SIROMAŠTVA

Koncept siromaštva je nejednoznačan i višedimenzionalan fenomen te samim tim jedinstvena teorija siromaštva ne postoji. Među brojnim teorijama koje pokušavaju objediniti uzroke siromaštva ističu se tri sociološke teorije kao najčešće korištene. Riječ je o teoriji deprivacijskog kruga, teoriji kulture ili subkulture siromaštva i teoriji situacijske prisile (Družić Ljubotina, Kletečki Radović, 2011.). Teorija deprivacijskog kruga polazi od teze da „siromaštvo rađa siromaštvo“ odnosno da se prenosi s generacije na generaciju te samim tim nema početka ni kraja. Ona ističe kako društvo ima negativan stav prema osobama u materijalnoj deprivaciji te ih smatra krivima za situaciju u kojoj su se našli (Družić Ljubotina, Kletečki Radović, 2011.). Teorija kulture ili subkulture siromaštva ističe kako je siromaštvo rezultat neprihvatljivih i devijantnih oblika ponašanja (Družić Ljubotina, Kletečki Radović, 2011.). Šućur (2001.) navodi kako gledajući navedenu teoriju siromašne osobe čine jednu zasebnu subkulturu dijeleći vrijednosti, interese i navike. Naposljetku teorija situacijske prisile siromaštvo vidi kao reakciju ljudi na životne okolnosti koje su ih snašle. Osobe koje žive u uvjetima siromaštva ponašaju se na specifičan način zato što ih na to navode životne okolnosti poput nezaposlenosti, bolesti i niskih primanja (Družić Ljubotina, Kletečki Radović, 2011.).

3. DJEČJE SIROMAŠTVO

Dječja dobrobit sastoji se od više aspekata. Neki od njih su zdravlje, sigurnost, stambena sigurnost, obiteljski i međuvršnjački odnosi i obrazovanje (Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017.). Primarna razlika između siromaštva odraslih i dječjeg siromaštva je što imaju drugačije uzroke i posljedice. Također, dječje siromaštvo, čak i ono kratkotrajno, može imati dugotrajne negativne učinke na razvoj i dobrobit djeteta (Kletečki, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017.).

Konvencija o pravima djeteta definira siromaštvo djece u okviru dječjih prava. Unutar Konvencije zagovara se da se djeci omogući ostvarivanje osnovnih građanskih, političkih, socijalnih i ekonomskih prava. Dječje siromaštvo definira se kao materijalna prikraćenost i nedostupnost usluga i dobara koji su nužni kako bi dijete optimalno raslo i razvijalo se. S obzirom na navedeno vidljivo je da je siromaštvo djece višedimenzionalan koncept. Dječje iskustvo života u siromaštvu razlikuje se od iskustva odraslih osoba. Na potrebe djece važno je odmah odgovoriti kako bi ona

uspješno razvila svoje pune potencijale (Šućur i sur., 2015.). Odrastanjem u uvjetima siromaštva djeca su jednako deprivirana i u sadašnjosti kao i u budućnosti. Naime, o uspješnosti razvijanja njihovih mogućnosti u djetinjstvu ovisi hoće li živjeti u uvjetima siromaštva i kada odrastu. Navedeno označuje pojam međugeneracijskog prijenosa siromaštva. Djeca su ovisna o roditeljima, odnosno skrbnicima te samim tim ne odlučuju sami o stvarima koje utječu na njihovu materijalnu situaciju. Nadalje, ona su ovisna o politikama koje donosi javna vlast, a čiji je zadatak omogućiti djeci ostvarivanje njihovih prava i pristup različitim vrstama usluga (Šućur i sur., 2015.).

3.1. TEORIJE SIROMAŠTVA DJECE

Među širokom lepezom teorija s kojima današnja znanstvena zajednica raspolaže tri su najkorištenije kada se pokušava objasniti koncept dječjeg siromaštva. Najpoznatija od njih je ekološka teorija, a slijede ju model rizika i otpornosti te model ulaganja. Ekološka teorija široko je rasprostranjena i prihvaćena teorija u društvenim znanostima. Ona zagovara da postoje brojni činitelji povezani s niskim socioekonomskim statusom koji pridonose tome da netko postane siromašan. Dijete je sa svojim pojedinačnim obilježjima u stalnoj interakciji s obitelji, vršnjacima, susjedima i oni čine njegov mikrosustav. Nadalje, veze između djetetovih struktura unutar mikrosustava (obitelj-vršnjaci) čine djetetov mezosustav. Okolina u kojoj dijete živi čini njegov egzosustav, dok kultura, norme, vrijednosti i uvjerenja čine djetetov makrosustav. Tijekom interakcije različitih sustava može doći do zapreka ili olakšavajućih okolnosti. Problem se javlja kada dijete primjerice zbog socioekonomskog statusa bude isključeno iz nekog sustava što za posljedicu može imati negativan utjecaj na njegov razvoj. Sagledavanje šireg djetetovog okruženja može pomoći stručnjacima da razvijaju učinkovitije programe i usluge koji će pomoći djeci koja odrastaju u siromaštvu da adekvatno sudjeluju u društvu (Šućur i sur., 2015.).

Model rizika i otpornosti orijentiran je čimbenicima zaštite koji mogu pomoći djetetu da se prilagodi nepovoljnim okolnostima i unatoč njima uspješno razvija. Model rizika i otpornosti na dijete gleda iz pozicije njegovih sposobnosti i znanja te osobnih snaga i resursa koji mu pomažu u svladavanju nepovoljnih životnih okolnosti. Otpornost se ogleda u tome da pojedinci uspješno prevladavaju teške životne situacije koje ih zadese

te ne dozvoljavaju da nepovoljne okolnosti vode ka nemoći. Drugim riječima, neće sva djeca koja odrastaju u siromaštvu doživjeti negativne posljedice istoga. Kod otpornih pojedinaca postoji osjećaj osobnog samopoštovanja i vjerovanja u vlastite vještine i mogućnosti. Također, dokazano je da na uspješnu prilagodbu kod nepovoljnog socioekonomskog statusa imaju utjecaja majčina toplina, karakter djeteta te poticanje aktivnosti kod djeteta (Šućur i sur., 2015.). Wright i Masten (2006., prema Šućur i sur., 2015.) navode kako postoji velika važnost poticanja i promicanja razvoja otpornosti djece kroz socijalne politike i programe, dok se istovremeno ne smije zaboraviti na otklanjanje ili smanjivanje poteškoća.

Model ulaganja polazi od toga da bolji socioekonomski status povećava mogućnost ulaganja u djecu od strane roditelja. Obitelji koje imaju viši socioekonomski status mogu više ulagati u razvoj svoje djece. Dva ključna resursa koja roditelji ulažu u svoje dijete su vrijeme i novac. Koliko je potrebno ulagati u dijete ovisi i o djetetovim karakteristikama. Manja djeca traže od roditelja kupnju igračkaka, slikovnica, odlaske u park i sl., dok djeca s teškoćama u razvoju imaju potrebu za prilagođenim igračkama i pomagalicama te iziskuju posebnu pažnju i ulaganja (Šućur i sur., 2015.). Conger i Jewsbury Conger (2008., prema Šućur i sur., 2015.) ističu četiri različite dimenzije obiteljske podrške: materijali za učenje koji su dostupni kod kuće, neposredno poticanje roditelja na učenje, životni standard te život u zajednici, odnosno okruženju koje potiče djetetov razvoj. Model ulaganja ističe da obiteljski dohodak ima utjecaj na to koliko će roditelji ulagati u svoju djecu te ta razina ulaganja na kraju utječe na sam razvoj djeteta, tj. na njegov intelektualni i socijalni uspjeh (Šućur i sur., 2015.).

3.2. UZROCI I POSLJEDICE DJEČJEG SIROMAŠTVA

Djeca nisu i ne mogu sama biti odgovorna za život u siromaštvu. Uzroke dječjeg siromaštva nalazimo u okolini iz koje djeca dolaze. Prvenstveno se to odnosi na zaposlenost roditelja, njihovo zdravlje i stupanj obrazovanja, broj ovisne djece u obitelji te vrsti naselja gdje žive, odnosno dolaze li iz urbanog ili ruralnog područja. (Šućur i sur., 2015.). Uzorci siromaštva djece su izuzetno kompleksni te do siromaštva djece dolazi zbog međudjelovanja brojnih čimbenika. Adekvatni uvjeti za razvoj djece i sprječavanje da djeca trpe zbog toga što žive u uvjetima siromaštva imaju izuzetno značenje u sprječavanju dugoročnih posljedica života u uvjetima siromaštva i njihovog

prenošenja na iduće naraštaje. Izostanak adekvatne zdravstvene zaštite, ispadanje iz sustava obrazovanja te stigmatiziranost rizični su faktori za djecu koja i u odrasloj dobi nerijetko bivaju zarobljena u siromaštvu (Šućur i sur., 2015.).

S druge strane posljedice života u siromaštvu uvelike ovise o dobnoj skupini djeteta. Razvojna dob djeteta poznaje rano i kasno djetinjstvo te ranu i kasnu adolescenciju. Svako razvojno razdoblje nosi sa sobom određene izazove koji zahtijevaju prilagodbu.

Posljedice siromaštva su daleko ozbiljnije ukoliko dijete žive u uvjetima ekstremnog siromaštva, dugotrajnog siromaštva ili ako se radi o siromaštvu u ranom djetinjstvu (Šućur i sur., 2015.). Glavne posljedice dječjeg siromaštva mogu se grupirati u četiri kategorije: zdravstvene i tjelesne posljedice, kognitivne i obrazovne posljedice, socijalne i emocionalne posljedice te ekonomske posljedice. Zdravstvene posljedice odnose se na to da se djeca rođena u uvjetima siromaštva rađaju s nižom porođajnom težinom i imaju veće stope smrtnosti. Nadalje, zbog neadekvatne prehrane zaostaju u tjelesnom razvoju te su sklonija obolijevanju od respiratornih i kroničnih bolesti. Zdravstveni problemi nastali tijekom ranog djetinjstva mogu se pojaviti kao rizični čimbenici u kasnijim razvojnim fazama (Šućur i sur., 2015.). Kognitivne i obrazovne posljedice odrastanja u uvjetima siromaštva podrazumijevaju slabije razvijene matematičke vještine i vještine čitanja, češće poteškoće u učenju, nepripremljenost za školu, lošiji školski uspjeh, manje stimulativnu okolinu za učenje, nedostatak edukativnih materijala u kući. Istraživanja su potvrdila da siromaštvo u ranom djetinjstvu negativno utječe na obrazovna i akademska postignuća (Šućur i sur., 2015.). Socijalne i emocionalne posljedice odnose se na to da djeca koja su odrasla u siromaštvu pokazuju veći rizik za iskazivanje emocionalnih problema i višu razinu frustracije na stres. Kod njih je prisutna i nesnalažljivost s vršnjacima, stigmatiziranost i socijalna isključenost zato što siromaštvo negativno utječe na njihovo samopoštovanje i samopouzdanje i socijalne odnose (Šućur i sur., 2015.). Ekonomske posljedice odnose se prvenstveno na veću vjerojatnost za ispadanje iz sustava školovanja. Nadalje, djeca postižu nižu razinu obrazovanja što posljedice čini dalekosežnijima jer im je otežano zaposlenje u budućnosti (Šućur i sur., 2015.).

4. DJECA U RIZIKU OD SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U HRVATSKOJ

ECG (European Child Guarantee) inicijativa je Europske komisije čiji je cilj osigurati da skupine najranjivije djece u Europskoj uniji imaju pristup ključnim uslugama poput zdravstvene skrbi, obrazovanja, brige za djecu, primjerenih stambenih uvjeta i primjerene prehrane. ECG je usmjeren prema djeci koja žive u uvjetima siromaštva i rizika od socijalne isključenosti. On ističe kako je potrebno posebnu pažnju usmjeriti ka djeci koja žive u riziku navodeći skupine djece za koje se smatra da odrastaju u riziku. ECG pod pojmom djeca u riziku smatra djecu koja nemaju adekvatan stambeni prostor, djecu s teškoćama u razvoju, djecu migrante, djecu pripadnike romske nacionalne manjine, djecu u alternativnoj skrbi te djecu koja su u nesigurnoj obiteljskoj situaciji (Dobrotić i sur., 2021.).

Prema glavnim pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti djece u RH, najvećem riziku odrastanja u siromaštvu izložena su djeca iz jednoroditeljskih obitelji te djeca iz obitelji s troje ili više djece. Također, rizik je povećan u kućanstvima s niskim radnim intenzitetom, odnosno u kućanstvima gdje je jedan roditelj zaposlen te u kućanstvima gdje su roditelji ostvarili niži stupanj obrazovanja (Dobrotić i sur., 2021.). Naime, u obiteljima gdje su roditelji postigli niži stupanj obrazovanja djeca također postignu niže obrazovne ishode. Niži stupanj obrazovanja obično se veže uz niži socioekonomski status (Burušić, Babarović i Marković, 2010.). Navedeno ukazuje na začarani krug siromaštva gdje roditelji koji su zbog odrastanja u materijalnoj oskudici postigli niži stupanj obrazovanja ne mogu pronaći posao koji bi im donio zadovoljavajuće prihode pomoću kojih bi školovali svoju djecu. Samim tim njihova djeca se kraće školuju i nerijetko završavaju smjerove kojih je tržište zasićeno te teško pronalaze posao.

Osim do sada istaknutih faktora pojačanog rizika nacionalna istraživanja ističu da su neke skupine djece posebno izložene riziku od života u siromaštvu i socijalne isključenosti. Riječ je o djeci romske nacionalne manjine, djeci čije su obitelji korisnici zajamčene minimalne naknade, djeci koja žive u ruralnim sredinama, djeci s teškoćama u razvoju, djeci migrantima i djeci u alternativnoj skrbi (Dobrotić i sur., 2021.).

4.1.DJECA ROMSKE NACIONALNE MANJINE

Djeca romskog podrijetla ubrajaju se među najranjivije skupine. Od 24,524 pripadnika romske nacionalne manjine u RH, 50% su djeca (Kunac i sur., 2018.). U svojim izvješćima UNDP, UNHCR i UNICEF ističu kako oko 92% romskih obitelji živi u relativnom siromaštvu, dok oko 9% živi u apsolutnom siromaštvu (Šikić-Mičanović i sur., 2015.). Pripadnici romske nacionalne manjine nerijetko su korisnici barem nekog prava u sustavu socijalne skrbi. Prema DZS više od polovice cjelokupne romske populacije obuhvaćeno je pravom zajamčene minimalne naknade te pravom na troškove ogrjeva (Dobrotić i sur., 2021.). Prema dostupnim izvješćima vidljivo je kako su djeca romske nacionalne manjine u izrazito nepovoljnijem položaju u odnosu na drugu djecu koja žive u riziku. Navedeno se posebice odnosi na područja stanovanja, obrazovanja, zdravlja, prehrane te zapošljavanja (Kunac i sur., 2018.). Iz svega navedenog uočava se kako su djeca romske nacionalne manjine danas u veoma teškom i ranjivom položaju zbog stupnja socijalne isključenosti kojoj su izloženi (Ilišin i sur., 2003. prema Elijaš i Lakija, 2014.).

4.2.DJECA KORISNICI ZAJAMČENE MINIMALNE NAKNADE

Djeca korisnici zajamčene minimalne naknade nerijetko žive u dugotrajnom siromaštvu. Navedeno predstavlja rizik za socijalnu isključenost i ograničava im pristup uslugama. 2019. godine 7.4% djece u RH odrastalo je u riziku od teške materijalne i socijalne deprivacije (Eurostat, 2021. prema Dobrotić i sur., 2021.). U RH siromaštvo je izraženije u slabo razvijenim, odnosno ruralnim sredinama. Prema podacima Svjetske banke (2016.) najviše razine siromaštva nalazimo u Središnjoj i Istočnoj Hrvatskoj (24.9% do 34.3%). U odnosu na Sjeverozapadnu Hrvatsku to je čak dvostruko više. Primjerice u Gradu Zagrebu stopa siromaštva je oko 5,9%. Kada pogledamo kartu grupiranja siromaštva u RH uočavamo kako dolazi do prostornog grupiranja siromaštva. Najveća koncentracija osoba u riziku od siromaštva je u prisutna u Slavoniji, odnosno u Osječko-baranjskoj županiji, a najveći udio osoba u riziku od siromaštva nalazimo Dalmaciji, odnosno konkretno u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Dosadašnja istraživanja ističu kako je siromaštvo djece predškolske dobi više u ruralnim sredinama za oko 40% te kako čak dvije trećine siromašne djece predškolske dobi živi u ruralnim sredinama (Šućur i sur., 2015.). Upravo u ruralnim

sredinama, koje su često slabije razvijene, izostaju osnovne usluge za djecu. Djeca koja žive u slabije razvijenim sredinama te odrastaju u uvjetima siromaštva izložena su nejednakostima zbog ograničenog pristupa osnovnim uslugama (Dobrotić i sur., 2021.).

4.3.DJECA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Djeca s teškoćama u razvoju imaju povećan rizik od socijalne isključenosti. Ona koja žive u manjim, izoliranijim područjima poput otoka nerijetko nemaju pristup osnovnim uslugama te često moraju otići u drugo mjesto kako bi ostvarili pristup uslugama (Dobrotić i sur., 2021.). Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom ističe da sve osobe sa svim vrstama invaliditeta moraju uživati sva ljudska prava i temeljne slobode, a upravo je pravo na obrazovanje jedno od temeljnih ljudskih prava (Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom, NN, Međunarodni ugovori, br. 6/2007., 5/2008. čl. 24).

Od sveukupnog broja osoba s invaliditetom gotovo 10% čine djeca s teškoćama u razvoju. Među najzastupljenije teškoće spadaju poremećaji glasovno-govorne komunikacije i teškoće učenja te oštećenja središnjeg živčanog sustava. Godinu prije početka pandemije COVID-19 vidljiv je porast duševnih poremećaja i poremećaja ponašanja (s 10.1% na 19.5%), a s obzirom na pandemiju COVID-19 može se i očekivati porast poteškoća mentalnog zdravlja. Naime, zbog pandemije COVID-19 došlo je do zatvaranja odgojno-obrazovnih ustanova i ograničavanja sudjelovanja djece u redovnim aktivnostima što je sasvim sigurno ostavilo posljedice koje će tek postati primjetne (Pravobraniteljica za djecu, 2020.).

4.4.DJECA MIGRANTI

Posebno ranjiva skupina djece u RH su djeca migranti. Njihova ranjivost očituje se u socijalnoj isključenosti i činjenici da žive u prihvatilištima za izbjeglice u skromnim uvjetima ili domovima za odgoj gdje su smješteni mladi s problemima u ponašanju. Nepoznavanje jezika otežava im školovanje kao i nesustavna briga institucija za njih (Pravobraniteljica za djecu, 2020.). Djeca bez pratnje teško se integriraju u društvo zbog nepoznavanja jezika i nedostatka socijalnih vještina (Drventić, 2019.). Za vrijeme privremenog smještaja u zemljama primatelja ili u tranzitu, njihovo

obrazovanje ovisi o uslugama dostupnim u kampovima ili drugim privremenim smještajima. Kvaliteta uvelike varira, a veliki postotak djece nema pristup školama. Analiza RAND Corporation (2015.) izvijestila je da polovica djece sirijskih izbjeglica nema pristup obrazovanju. Nepostojanje sustavno provođenog i od države financiranog programa poučavanja hrvatskog jezika veliki je problem. Pitanje učenja hrvatskog jezika jednako je aktualno i relevantno za djecu bez pratnje kao i za odrasle migrante koji su pod zaštitom Hrvatske. Glavni kriterij pristupa obrazovanju za djecu bez pratnje je njihov pravni status (Nonchev i Tagarov, 2012.). Učenje hrvatskog jezika i obrazovanje, iako propisano Protokolom i ostalim uredbama RH, spada u grupu manje prioriternih aktivnosti unutar skrbi Vladinih i nevladinih, nacionalnih i međunarodnih tijela u vezi s pitanjem pomoći stranim maloljetnicima bez pratnje (Župarić-Iljić i Mlinarić, 2015.). Također, roditelji djece migranata često su nezaposleni te lošijeg socioekonomskog statusa te je samim tim i školovanje, kao i budućnost djeteta, vrlo neizvjesno (Dobrotić i sur., 2021.). Kada je riječ o službenim podaci o broju djece migranata oni nisu javno dostupni, no prema podacima Ureda za ljudska prava i nacionalne manjine 2020. godine 62 djece migranata bilo je uključeno u odgojno-obrazovne programe (Dobrotić i sur., 2021.).

4.5. DJECA KOJA ODRATAJU U ALTERNATIVNOJ SKRBI

Nakon što napuste domove, djeca koja odrastaju alternativnoj skrbi nerijetko nemaju osnovne egzistencijalne uvjete poput smještaja. S godinama se broj djece koja odrastaju u ustanovama povećava. Dostupna istraživanja navode kako je upravo siromaštvo jedan od vodećih uzročnika koji dovode do izdvajanja djece iz obitelji (Šiška i Beadle-Brown, 2020. prema Dobrotić i sur., 2021.). Slabe obiteljske i socijalne veze kao i odsustvo sustavne politike djeci koja odrastaju u alternativnoj skrbi otežavaju tranziciju iz života u instituciji u život izvan institucije. Nažalost, događa se i da neki od njih završe i kao beskućnici (Mlinar i Kozar, 2012. prema Dobrotić i sur., 2021.). Mreža usluga regionalno je neujednačena, odnosno socijalne usluge za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi nedostupne su u pojedinim regijama, odnosno županijama. Ponajprije se to odnosi na Krapinsko-zagorsku, Zadarsku, Šibensko-kninsku, Virovitičko-podravsku te Bjelovarsko-bilogorsku županiju (Martinović, 2019. prema Dobrotić i sur., 2021.).

4.6. PRISTUP OSNOVNIM USLUGAMA DJECI U RIZIKU

Djeci koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije, odnosno u uvjetima siromaštva narušen je neometan pristup osnovnim uslugama poput zdravstvenih usluga i kvalitetnog stanovanja. Odrastanje u uvjetima materijalne deprivacije i socijalne isključenosti povećava rizik od narušenog tjelesnog i mentalnog zdravlja (Šućur i sur., 2015.). Kako bi se zaštitila prava i dobrobit djece, ali i smanjila društvena nejednakost te prekinuo začarani krug siromaštva djece europske zemlje zagovaraju zdravstvene politike i programe koji omogućuju zdravstvenu zaštitu svakom djetetu koja treba biti redovna, besplatna i kontinuirana (EC, 2020.; ECG, 2021. prema Dobrotić i sur., 2021.). Ipak, trenutno dostupni podaci pokazuju kako postoje poteškoće pri pristupu zdravstvenom osiguranju, poglavito kod romske populacije. Dosadašnja istraživanja pokazuju da oko 10-15% romske populacije nije obuhvaćeno zdravstvenim osiguranjem, iako taj postotak opada (Kunac i sur., 2018.). Što se tiče procijepljenosti djece, koje je ujedno i uvjet za upis u predškolske i školske programe, najveći udio neprocijepljene djece čine djeca romske nacionalne manjine koja također rjeđe imaju usvojene higijenske navike (Šućur i sur., 2015.). Pravobraniteljica za djecu (2020.) upozorava da djeca na privremenom boravku u RH nemaju jednaku kvalitetu zdravstvene zaštite te je za istu nužno osigurati sredstva u državnom proračunu. Nacionalna istraživanja navode kako roditelji čija djeca odrastaju u uvjetima siromaštva iskazuju manje zadovoljstvo zdravljem svoje djece. Zdravstveno stanje djeteta najlošijim su procijenili roditelji djece s teškoćama u razvoju koja žive u uvjetima materijalne deprivacije. Nadalje, podaci pokazuju kako djeca romske nacionalne manjine, kao i djeca koja žive u ruralnim područjima češće obolijevaju od prehlada. Također, djeca koja žive u uvjetima materijalne deprivacije obolijevaju nerijetko od respiratornih bolesti (Šućur i sur., 2015.). Neki podaci ukazuju i na veću stopu smrtnosti novorođenčadi među djecom romske nacionalne manjine, a navedeno je uglavnom povezano sa stambenim i sanitarnim uvjetima u kojima ta djeca odrastaju (Šikić-Mićanović i sur., 2015.). Istraživanja koja su do sada provedena govore kako oko 50% djece koja odrastaju u uvjetima siromaštva nema dostupne usluge iz područja zdravstvene skrbi poput defektologa-rehabilitatora, fizijatarata, fizioterapeuta, dječjeg psihologa, dječjeg psihijatarata, logopeda i oftamologa. One su najčešće teško dostupne

djeci iz materijalno depriviranih obitelji koja žive u ruralnim područjima (Šućur i sur., 2015.). Također, sve se češće ističe problem zaštite mentalnog zdravlja djece kao i teže regionalne dostupnosti uslugama podrške mentalnom zdravlju. Pandemija COVID-19 kao i potresi koji su zadesili RH utjecali su na mentalno zdravlje stanovništva, posebice djece. Stoga je potrebno pažnju posvetiti osiguravanju stručne psihološke pomoći pogođenoj djeci (Pravobraniteljica za djecu, 2020.).

Nadalje, neadekvatni uvjeti stanovanja mogu imati nepovoljne posljedice na dobrobit i zdravlje djeteta (Friedman, 2010. prema Dobrotić i sur., 2021.). Primjereni stambeni uvjeti važni su za djecu kako bi adekvatno rasla i razvijala se. Nedostatak sustavne i regionalno ujednačene stambene politike najviše pogađa djecu koja žive u uvjetima materijalne deprivacije (Šućur i sur., 2015.). Neadekvatnim stambenim uvjetima najčešće su izložena djeca romske nacionalne manjine te djeca s teškoćama u razvoju korisnici zajamčene minimalne naknade (Šućur i sur., 2015.). U neadekvatnim stambenim uvjetima djeca nerijetko razvijaju različite respiratorne i druge zdravstvene tegobe. Nadalje, loši stambeni uvjeti povezani su i s lošijim uvjetima u procesu obrazovanja. Velik dio djece koja odrastaju u uvjetima siromaštva nema kod kuće adekvatno mjesto za učenje te im to značajno otežava obrazovanje i utječe na obrazovne ishode. Najvećoj stambenoj deprivaciji izložena su djeca romske nacionalne manjine. Njihovo stanovanje karakterizira životu u neprikladnim i neprimjerenim stambenim uvjetima. Karakteristično za njih je prenapučeno stanovanje i vrlo niski standard kvalitete stanovanja što sve ima negativne učinke na njihovu dobrobit (Šućur i sur. 2015.).

5. USLUGE RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Usluge ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja od iznimnog su značaja za pravilan razvoj djece, no pristup istima nemaju sva djeca. Naime, djeca koja odrastaju u uvjetima siromaštva nerijetko nemaju pristup spomenutim uslugama, a upravo su one toj djeci od iznimnog značaja za pravilan razvoj. Stoga brojne europske zemlje zagovaraju ujednačen pristup uslugama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja za svu djecu bez obzira na materijalni status njihovih roditelja, odnosno njihovih obitelji. Predškolske programe želi se učiniti obaveznima kako bi ih pohađala sva djeca jer dokle god je pohađanje istih opcionalno nije jednako dostupno svoj djeci, odnosno

obrazovne politike europskih zemalja nisu dovoljno specifične kako bi usluge bile dostupne svoj djeci (Eurydice 2019. prema Dobrotić i sur., 2021.) Želja europskih zemalja da se programi predškole učine obveznima ukazuje na to kako se sve više prepoznaje važnost uključivanja djece u predškolske programe. U prilog potencijalne obveznosti predškole idu brojna dosadašnja istraživanja koja ističu pozitivne učinke pohađanja programa ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Pozitivni učinci očituju se na tri razine: na djeci, na roditeljima i društvu u cjelini. Što se tiče pozitivnih učinaka na djecu ona imaju bolje obrazovne ishode te dolazi do ublažavanja nejednakosti među njima i njihovim vršnjacima. Nadalje, što se tiče pozitivnih učinaka kod roditelja, kod njih se očituje mogućnost ravnopravnog sudjelovanja na tržištu rada, posebice kod žena te se to samim tim očituje i u većim prihodima obitelji. Naposljetku, pozitivni učinci na društvo su manji društveni troškovi siromaštva i posljedica odrastanja u uvjetima siromaštva, povoljnija socio-demografska kretanja te održiviji sustavi socijalne sigurnosti. Uz navedeno bitno je da su usluge dostupne i da su priuštive svima, posebno jednoroditeljskim obiteljima te obiteljima nižeg socioekonomskog statusa koji spadaju u skupine s najvećim rizikom od siromaštva (Baran, 2013., Dobrotić, 2019., Matković i sur., 2019. prema Dobrotić i sur., 2021.).

5.1. DOSTUPNOST USLUGA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ

Specifično za RH je da djeca nemaju osigurano mjesto u redovnom predškolskom programu, odnosno da nema dovoljno mjesta za svu djecu. Aktualni podaci Eurostata (2022.) govore kako u RH tek oko 70% djece pohađa predškolske programe, dok s druge strane taj je postotak na razini EU preko 90% (Farnell, 2022.). Iako je program ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja sastavni dio obrazovnog sustava u RH, on nije obavezan te samim tim nisu osigurana mjesta za svu djecu. Iznimka je predškolski program koji su djeca dužna pohađati godinu dana prije polaska u osnovnu školu, a isti traje 250 sati. U sredinama gdje ima svega nekolicina djece predškolske dobi, odnosno gdje ima do petero djece koja su dužna pohađati program predškole ili kada postoje određeni otežani uvjeti dolaska djece do predškolskih ustanova, isti se može organizirati u trajanju od 150 sati. Najčešće se tu radi o slabije razvijenim, odnosno ruralnim sredinama. Upravo iz navedenih sredina nerijetko dolaze djeca koja žive u

uvjetima siromaštva i kojima je program predškole od iznimnog značaja kako bi se adekvatno pripremila za polazak u osnovnu školu (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Bouillet (2018.) ističe kako trajanje programa predškole u punom opsegu od 250 sati za djecu koja odrastaju u riziku nije dovoljno s obzirom da ono ne uspijeva umanjiti početne nejednakosti i ne uspijeva izjednačiti obrazovne ishode. Kako bi se početne nejednakosti barem ublažile potrebno je da djeca koja odrastaju u riziku programe predškole pohađaju dulje vremena. Potrebno je minimalno dvije godine prije polaska u osnovnu školu pohađanje programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Kletečki Radović (2015.) navodi kako čak 60% djece čije su obitelji korisnici zajamčene minimalne naknade nisu u mogućnosti pohađati predškolske programe, a značajno velik broj njih dolazi iz ruralnih područja. Također, nastavno na spomenuto problem koji se javlja kod djece koja žive u slabije razvijenim, odnosno ruralnim područjima je zakonska odredba o udaljenosti mjesta stanovanja i predškolske ustanove. Naime, prema zakonskoj odredbi općine su program predškole dužne osigurati na području unutar 20 kilometara od mjesta stanovanja djeteta (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Problem koji se na to veže je izostanak organiziranog sufinanciranog prijevoza do predškolske ustanove (Bouillet, 2018.). Sustav ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja decentraliziran je što znači da je prepušten na odgovornost lokalnim sredinama koje su dužne osigurati mjesta za djecu i sufinancirati troškove pohađanja programa. Nažalost to znači i da je mreža usluga neravnomjerno rasprostranjena i slabo razvijena. Navedeno otežava dostupnost programa djeci koja dolaze iz slabije razvijenih područja, a upravo ta djeca nerijetko odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije i njima su ti programi izuzetno važni. Financiranje programa ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja prepušteno je lokalnoj razini odnosno gradovima i općinama te samim tim općine i gradovi koji su siromašniji, odnosno koji imaju skromnije proračune, manje sufinanciraju i podupiru pohađanje programa (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Broj djece koja su obuhvaćena programima predškole postepeno raste, ali kada se to usporedi sa prosjekom EU, RH i dalje ima najnižu razinu obuhvaćenosti djece u dobi od četiri godine do polaska u osnovnu školu. Oko 82% djece pohađa predškolske programe u odnosu na EU27 prosjek od oko 95% djece (Eurostat, 2018.). Navedeno ukazuje kako politike europskih zemalja teže uključiti svu djecu u programe predškole, dok u RH to

još uvijek nije slučaj i ima dosta mjesta za napredak. Redovne programe 2018. godine polazilo je svega 24.7% djece jasličke dobi (0-2) te 61.6% djece vrtićke dobi (3-6). Navedenim nisu dosegnuti EU ciljevi da 33% djece jasličke dobi te 90% djece vrtićke dobi bude uključeno. Također, postoje velike regionalne razlike u Republici Hrvatskoj što se tiče obuhvaćenosti djece programima predškole. Obuhvaćenost djece jasličke dobi (0-2 godine) je u Virovitičko-podravskoj županiji 9.8%, dok je u Gradu Zagrebu 39.3%. Što se tiče djece vrtićke dobi (3-6) najmanji postotak obuhvaćenosti djece je u Brodsko-posavskoj županiji 31.3%, dok je najveći u Istarskoj županiji 78.6% (UNICEF 2020.). Navedeno nam pokazuje kako upravo slavonske županije koje slove kao najsiromašnije imaju najmanji postotak djece koja pohađaju programe predškole. Naravno i unutar samih županija situacija je heterogena, tako u rjeđe naseljenim područjima i slabije razvijenim općinama manja je obuhvaćenost djece predškolskim programima (UNICEF 2020.).

5.2.KVALITETA I PRIUŠTIVOST DOSTUPNIH USLUGA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Jedan od pokazatelja kvalitete predškolskih programa je veličina odgojno-obrazovnih skupina. Što se veličine odgojno-obrazovnih skupina tiče podaci govore kako je 2016. godine 76.9% djece jasličke dobi te 29.7% djece vrtićke dobi polazilo prekapacitirane odgojno-obrazovne skupine. Riječ je o skupinama čija veličina premašuje čak i najblaže kriterije o dopuštenoj veličini odgojne skupine, a iste su propisane pedagoškim standardom (UNICEF, 2020.). Potrebno je istaknuti da u razdoblju od 2012. do 2018. godine novi kapaciteti primarno dolaze kroz privatne vrtiće. Problem koji se javlja kod privatnih vrtića je financiranje. Neke lokalne sredine ne subvencioniraju ili subvencioniraju u daleko manjem opsegu privatne vrtiće (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Takve usluge velikom broju roditelja su financijski nepriuštive (Dobrotić, 2021.). Iako se preko EU fondova sve više ulaže u infrastrukturu i grade se novi kapaciteti za predškolske ustanove, nužno je razmotriti održivost predškolskih usluga nakon što se EU sredstva iscrpe (UNICEF, 2020.).

5.3.PRISTUP USLUGAMA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA DJECU KOJA ŽIVE U RIZIKU

U RH nedostaje sustavno praćenje koliko je heterogenih skupina djece obuhvaćeno programima ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Usprkos tome provedena istraživanja ističu da je otežan pristup predškolskim programima kod djece koja odrastaju u riziku. Neke skupine djece češće ostaju izvan predškolskih programa od drugih. Riječ je o djeci čiji su roditelji nezaposleni i djeci čiji roditelji imaju niska primanja. Jedan od razloga tomu je što predškolske ustanove imaju manjak kapaciteta te najčešće primaju djecu čija su oba roditelja zaposlena. Podaci govore kako je 2016. godine programe predškole polazilo 1.9% djece čiji su roditelji nezaposleni te 15.4% djece s jednim zaposlenim roditeljem (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Gledajući dostupne podatke prikupljene kroz istraživanja može se primijetiti kako samo četvrtina djece korisnika zajamčene minimalne naknade pohađa predškolsku ustanovu, odnosno njih oko 24% (Šućur i sur., 2015.). Kod ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja postoje različiti čimbenici koji doprinose samoj obrazovnoj nejednakosti. Oni se ogledaju kroz nejednake mogućnosti koje predškolske ustanove mogu ponuditi djeci u riziku. Također, postoji i neujednačenost osobnih paradigmi odgojitelja. Neki od njih su nažalost skloni i diskriminacijskim praksama i slabom uvažavanju, dok s druge strane postoje i oni koji se suprotstavljaju diskriminaciji te žele pridonijeti prevenciji obrazovne nejednakosti (Farnell, 2022.). Kada se uzmu u obzir društvene nejednakosti kod pristupa ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju, RH se nalazi na samom vrhu ljestvice kao zemalja koju karakteriziraju visoke društvene nejednakosti. Također, za RH je specifično da djeca iz obitelji slabijeg dohodovnog statusa rjeđe pohađaju predškolske programe (Dobrotić i sur., 2021.). Za ostale skupine djece u riziku nisu dostupne procjene obuhvaćenosti ranim i predškolskim odgojem i obrazovanjem, ali istraživanja pokazuju prepreke na koje nailaze vezano uz upis kao i pohađanje programa. Djeca s teškoćama u razvoju imaju manje mogućnosti za upis u predškolske programe u svojoj lokalnoj sredini te ne mogu ostvariti podršku u vidu pomoćnika, odnosno asistenta koji su im nužni kako bi pohađali programe. Zbog malog broja stručnih radnika i nedovoljne pripremljenosti za rad s djecom s teškoćama u razvoju mnogi dječji vrtići nepripremljeni su za inkluziju (Bouillet, 2014.). Što se tiče asistenata njihova pozicija je neregulirana i ovisi o lokalnom financiranju što je posebno velik problem u malim i nerazvijenim sredinama (Dobrotić i sur., 2021.). Nadalje, problem koji se javlja kod uključivanja

djece s teškoćama u razvoju u predškolske programe je i samo financijsko stanje lokalne sredine koja sufinancira pohađanje predškolske ustanove. Naime, siromašnije lokalne zajednice ne uspijevaju osigurati potrebne pedagoške standarde koji su uvjet za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u predškolske programe (Bouillet, 2014.). Više je razloga za slabu obuhvaćenost djece u riziku u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju. Neki od njih mogu se pronaći u činjenici da zbog slabije razvijene mreže manji broj lokalnih sredina primjenjuje pravilo prioritarnog upisa za sve skupine djece prema zakonskim odredbama. Najveći broj lokalnih sredina prioritet daje djeci zaposlenih roditelja (81%), djeci samohranih roditelja (66%), djeci žrtava i invalida Domovinskog rata (62%), djeci iz obitelji s troje ili više djece (60%), djeci u godini pred polazak u školu (59%), djeci s teškoćama u razvoju (52%), djeci u udomiteljskim obiteljima (52%) te djeci roditelja korisnika doplatka za djecu (50%) (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Kada se uzme u obzir sve navedeno dolazi se do zaključka kako djeca iz obitelji slabijeg socioekonomskog statusa te djeca kojoj je potreban neki oblik podrške ne ostvaruju adekvatan pristup programima ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja.

5.4. FINANCIRANJE PROGRAMA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Jedna od glavnih prepreka kod pristupa predškolskim programima za djecu koja odrastaju u uvjetima siromaštva može se pronaći u financijskoj nepriuštvosti programa. Istraživanja ukazuju da gotovo polovica roditelja primatelja zajamčene minimalne naknade nije u mogućnosti svojoj djeci priuštiti predškolske programe, ali su svjesni važnosti pohađanja predškolskih programa (UNICEF, 2020.). Spomenuti podatak ne iznenađuje s obzirom na način financiranja dječjih vrtića. Naime, zakonom nisu definirani ujednačeni standardi cijene predškolskih programa te visina roditeljskog sudjelovanja. Određivanje cijene prepušteno je lokalnim sredinama i samim osnivačima. Istraživanja o priuštvosti ukazuju na velike regionalne razlike gdje su djeca iz manjih sredina u najnepovoljnijem položaju (UNICEF, 2020.). Iznosi sudjelovanja roditelja u financiranju programa razlikuju se ovisno o lokalnim sredinama, a kreću se i do preko tisuću kuna mjesečno po djetetu. U većini regionalnih sredina osnovni iznos sudjelovanja roditelja u predškolskim programima je od 9% do

12% prosječne mjesečne plaće po djetetu. Veći postotak subvencije za djecu koja odrastaju u riziku postoji u manjem broju lokalnih sredina. Najveći postotak lokalnih sredina nudi veću subvenciju za jednoroditeljske obitelji, dok najmanji postotak za djecu romske nacionalne manjine, korisnike dječjeg doplatka te za djecu žrtve obiteljskog nasilja (Dobrotić i sur., 2018. prema Dobrotić i sur., 2021.). Nepriuštivost ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja ima nepovoljne učinke na zaposlenost žena. Navedeno smanjuje dohodak kućanstva te je obitelj samim tim u većem riziku od siromaštva (Dobrotić, 2021.).

5.5. OSTALE PREPREKE POHAĐANJA PROGRAMA RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA

Jedna od značajnih prepreka, osim već spomenute nepriuštivosti i nedovoljnog broja mjesta, je neprepoznata važnost predškolskih programa. Naime, roditelji nerijetko ne vide koliko su bitni predškolski programi za pravilan razvoj djece te smatraju da su oni nekvalitetni i brigu za dijete organiziraju unutar same obitelji (Dobrotić i sur., 2021.). Istraživanja pokazuju kako su roditelji zabrinuti za kvalitetu programa, posebice zbog veličine odgojno-obrazovnih skupina. Roditelji često ne vide potrebu da njihovo dijete pohađa predškolske programe jer između ostalog imaju podršku unutar obitelji, odnosno kod baka i djedova kako bi se organizirala briga za dijete (Dobrotić, 2021.). Hrvatski predškolski sustav čine visokoobrazovani odgojitelji čime roditelji iskazuju zadovoljstvo. Problem se javlja kod već spomenute prekapacitiranosti odgojno-obrazovnih skupina što je najviše izraženo u skupinama koje pohađaju djeca jasličke dobi (Dobrotić, 2021.). U jasličke grupe nerijetko je upisano previše djece, odnosno čak dvostruko više djece (Matković i sur., 2020.). Nadalje, uvjeti rada samih odgojitelja postaju sve nesigurniji. Tu se ponajprije misli na rastući trend privremene zaposlenosti gdje gotovo petina zaposlenih u predškolskom sustavu radi na ugovoru na određeno (Matković i sur., 2020.). To uzrokuje više problema, a posebno treba istaknuti da su zbog toga pogođena djeca jer ugovori na određeno označuju da će se češće mijenjati odgojitelji te samim tim djeca će se morati iznova navikavati na novog odgojitelja. Potrebno je istaknuti i da bi nakon novijih ulaganja u nove prostorne kapacitete iz EU fondova, jednu od ključnih

prepreka unaprijeđenju kvalitete programa mogao predstavljati nedostatak odgojitelja (Dobrotić i sur., 2018.).

6. PRISTUP SUSTAVU OBRAZOVANJA

Pristup obrazovanju temeljno je pravo svakog djeteta. Unatoč navedenom potrebno je usmjeriti dodatne napore kako bi se osigurali obrazovni sustavi koji su inkluzivni (Dobrotić i sur., 2021.). Dosadašnja istraživanja pokazuju kako djeca često slijede obrazovnu razinu svojih roditelja. Roditelji djece koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije često imaju završen nizak stupanj obrazovanja što dovodi do toga da i njihova djeca imaju velike izgleda završiti niži stupanj obrazovanja (Farnell, 2022.). Slijedom navedenog potrebno je uklanjati barijere financijske prirode koje otežavaju pristup obrazovanju. U financijske barijere na koje učenici iz obitelji slabijeg socioekonomskog statusa nailaze spadaju financiranje školskih izleta, izvannastavne aktivnosti, školski pribor i računala. Spomenute financijske barijere najviše osjete djeca koja odrastaju u uvjetima siromaštva i njihovo uklanjanje jedno je od bitnih mehanizama omogućavanja ravnopravnog položaja i prevencije ranog napuštanja sustava obrazovanja (Dobrotić i sur., 2021.).

6.1. OBRAZOVNI SUSTAV U RH

Sva djeca u RH obavezna su proći osmogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje. Ono najčešće traje od šeste ili sedme godine djetetova života do petnaeste. Učenici s višestrukim teškoćama u razvoju obrazovati se mogu najduže do 21. godine života. S druge strane pohađanje srednje škole nije obavezno. Gledajući stopu ranog napuštanja školovanja u EU čiji prosjek iznosi 10.01%, RH ima najnižu stopu od 2.2% (Dobrotić i sur., 2021.). Ipak, gledajući dostupna istraživanja, djeci koja žive u RH otežan je pristup kako osnovnoškolskom, tako i srednjoškolskom obrazovanju. Navedeno se posebice odnosi na djecu koja žive u riziku (Dobrotić i sur., 2021.). Otežan pristup obrazovanju označava između ostalog nepriuštivost brojnih stvari potrebnih za adekvatan obrazovni proces. Riječ je o različitim obrazovnim materijalima, računalu i internetu (Dobrotić i sur., 2015.). Nadalje, sljedeći problem koji se javlja su razlike među školama. Naime, bogatije sredine imat će škole koje su bolje opremljene te će osigurati kvalitetnije izvođenje nastavnih programa. Značajna razlika očituje se u

strukovnim školama gdje o tehničkoj opremljenosti škole ovisi kvalitetna znanja koju će učenici steći (Farnell, 2022.). Također, javlja se i problem teže dostupnosti željenih srednjoškolskih obrazovnih programa u manje razvijenim zajednicama kao i manja mogućnost osiguranja pristupa visokoškolskom obrazovanju. Iako je RH kroz Nacionalnu strategiju prava djece u RH za razdoblje od 2014. do 2020. godine predviđala određene mjere, one nisu jednako raširene. Planiralo se osigurati i subvencionirati usluge za djecu koja žive u uvjetima siromaštva. Neke od tih usluga su usluga podrške u učenju djeci, kao i planiranje izvannastavnih aktivnosti kako bi se izjednačile mogućnosti svoj djeci. Ispostavilo se da je problem na koji se tu naišlo to što je provođenje spomenutih programa prepušteno lokalnim sredinama, odnosno inicijativama udruga i projektnom financiranju (Dobrotić i sur., 2015.). Sličan problem događa se i s uslugom asistenta u nastavi. Navedena usluga je za djecu s teškoćama u razvoju nedovoljno rasprostranjena te im nerijetko nije dostupna, odnosno njena dostupnost ovisi o tome iz kojeg dijela RH djeca dolaze te kolika su sredstva te lokalne zajednice (Pravobraniteljica za djecu, 2020.). Istraživanja provedena u RH govore kako je velika važnost uloge pomoćnika u nastavi za djecu s teškoćama u razvoju. Ipak, veliki je problem nedovoljna dostupnost pomoćnika u nastavi za djecu s teškoćama u razvoju u obrazovnom sustavu. Na navedeno kontinuirano u svojim izvješćima ukazuje Pravobraniteljica za djecu (2020.), no još nisu uočeni značajniji pomaci. Praksa pokazuje kako u slučaju neosiguravanja pomoćnika u nastavi od strane lokalne zajednice, roditelji koji imaju izdašnija financijska sredstva osiguravaju pomoćnika za svoje dijete iz vlastitih sredstava (Dobrotić i sur., 2021.). Navedeno jasno pokazuje kako roditelji djece koja dolaze iz obitelji slabijeg socioekonomskog statusa pomoćnika u nastavi si ne mogu priuštiti. S obzirom da obitelji slabijeg socioekonomskog statusa nerijetko dolaze iz siromašnijih lokalnih zajednica vidljivo je kako upravo ta djeca bivaju zakinuta za uslugu pomoćnika u nastavi ukoliko im je potrebna. Istraživanje instituta za razvoj obrazovanja pokazalo je da su ključni dionici pri formiranju obrazovnih politika svjesni problema manjka zaposlenih stručnjaka za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Navedeno se pripisuje i malim kvotama za upise na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu koji osposobljava mlade ljude za adekvatan rad s djecom s teškoćama razvoju (Farnell, 2022.). Upravo to nam pokazuje

kako problemi vezani uz obrazovne politike nisu površni, nego bi za njihovo rješavanje trebalo dublje prionuti u samu problematiku.

6.2.DOSTUPNOST OBRAZOVNOG SUSTAVA DJECI ROMSKE NACIONALNE MANJINE

Prema mišljenjima samih Roma najvećih problem romskih obitelji ležu u slabim materijalnim prilikama i stupnju siromaštva koje ih je zadesilo. Iz tog problema koji je uočljiv na prvi pogled leže i mnogi drugi. Glavni problem je stupanj obrazovanja koji Romi steknu. Niska obrazovna razina koju Romi steknu teško se može usporediti sa stanjem u nekoj drugoj nacionalnoj zajednici (Štambuk, 2000.). Usprkos brojnim naporima zemalja da se položaj romskih obitelji poboljša, mnoga izvješća i dalje govore da se Romi suočavaju s ozbiljnim i velikim predrasudama i stereotipima koje ograničavaju njihove šanse za poboljšanje životnih uvjeta, a samim tim i pristup obrazovanju im je ograničen. Glavni problem je to što romske obitelji žive u ruralnim područjima i rubnim dijelovima gradova (Ionescu, 2014.). Romska djeca slabo uče, često izostaju iz škole te čak i odbijaju ići u školu (Štambuk, 2000.). Čak i kada su im obrazovne usluge dostupne pristup romskoj djeci i njihovim obiteljima je ograničen. Razlog tomu su uglavnom jezične barijere zato što mnogi od njih govore romskim jezikom (romani chib), a ne jezikom dominantne skupine. Kako bi mogli sudjelovati u obrazovanju moraju proći raznu administrativnu proceduru koja uključuje pismenost, zdravstveno stanje te osobne isprave i provjeru (Ionescu, 2014.). Mnoge romske obitelji ne uključuju djecu u sustav obrazovanja zbog loših financijskih uvjeta. Obitelji ne mogu izdvojiti iznos koji je potreban kako bi se pojedinac obrazovao te djeci ne mogu osigurati potrebnu odjeću. To najčešće dolazi do izražaja zimi, osobito kada obitelj ima četvero ili petero djece koju treba utopli i obući za školu (Ionescu, 2014.). Roditelji djece romske nacionalne manjine radije ne izlažu djecu iskustvima isključivanja i diskriminacije zbog njihovog lošeg ekonomskog i socijalnog porijekla (Ionescu, 2014.). Sve navedeno doprinosi da rano napuštaju školovanje, prekidaju ga već u nižim razredima, te samim tim ne konkuriraju na tržištu rada (Štambuk, 2000.). Dosadašnja istraživanja govore da je u srednjoškolskom obrazovanju manji obuhvat djevojčica (36% dječaka u odnosu na 26% djevojčica). Navedenim se smanjuju mogućnosti za uključivanje djevojčica na tržište rada (Kunac i sur., 2018.). Isto tako,

oko 20 % djevojaka romske nacionalne manjine ističe kako je jedan od glavnih razloga napuštanja školovanja brak. S druge strane oko 5% mladića navodi brak kao razlog. U navedenom se vidi veliki nesrazmjer između djevojaka i mladića. Najveći je broj djece romske nacionalne manjine u dobi od 14 do 18 godina koja su odustala od školovanja bez bilo kakvih primanja (Dobrotić i sur., 2021.). U prošlosti obitelj je bila jedino mjesto podučavanja i učenja, no danas se ta uloga mijenja. Stvaraju se povoljni uvjeti za učenje i suradnju sa školskim institucijama. Razlog tome je prvenstveno prelazak na sjedilački način života (Nicolini, 1980. prema Marcuiš, 2016.). Autorica Marcuiš (2016.) kao glavni problem u tom procesu vidi to što romska djeca već od 10 do 12 godine zauzimaju važno mjesto u aktivnostima svojih roditelji te ih to sprječava da se redovno školuju. Stoga mnoga djeca i danas ostaju izvan obrazovnog sustava (Štambuk, 2000.). Obrazovne ustanove ne uzimaju u obzir njihove specifične potrebe te ih se stoga etiketira kao nekompatibilne obrazovnom sustavu (Ionescu, 2014.). Zbog slabe uključenosti u obrazovne procese, osobito srednjeg i višeg obrazovanja, mladi Romi znatno ranije ulaze u svijet odraslih. Samim tim ranije ulaze i u brak. Navedeno govori kako Romi imaju suženu adolescenciju u odnosu na svoje vršnjake (Šučur, 2004. prema Elijaš i Laklija, 2014.). Poteškoće u školovanju romske populacije dovode se u vezu s ukupnim, mahom nezadovoljavajućim, društvenim položajem pripadnika ove etničke skupine (Matijević i sur., 2003.). Kada govorimo o društvenoj pomoći Romima kao manjinskoj etičkoj zajednici u njihovoj integraciji u hrvatsko društvo treba imati na umu da je upravo pomoć u školovanju romske djece nezaobilazna. Prema tome treba poštovati specifična obilježja romske zajednice koje su tradicionalno usko vezana za njen etički identitet. Jedno od glavnih obilježja koje spada u taj identitet jesu i obitelji i domaćinstva s razmjerno velikim brojem djece kojoj je nužno omogućiti adekvatno obrazovanje (Matijević i sur., 2003.). Istraživanje Instituta za razvoj obrazovanja govori kako su ključni dionici u formiranju obrazovnih politika svjesni nejednakosti u kojoj se djeca romske nacionalne manjine nalaze. Isto tako svjesni su da u vrlo malom postotku pohađaju obrazovne programe navodeći kako svega četvrtina djece pohađa srednjoškolske programe. Navedeno je rezultat slabe roditeljske potpore jer i sami roditelji imaju vrlo nizak stupanj obrazovanja (Farnell, 2022.).

6.3. PROBLEMI S KOJIMA SE SUSREĆU RODITELJI DJECE U RIZIKU U KONTEKSTU PROCESA OBRAZOVANJA

Jedan od glavnih problema s koja se roditelji djece koja žive u uvjetima materijalne deprivacije susreću je nabava udžbenika i školskog pribora. Učenici osnovnih škola u RH imaju pravo na besplatne udžbenike koji se financiraju iz sredstava državnog proračuna. Sukladno raspoloživim financijskim sredstvima, Vlada RH, može sufinancirati i nabavku udžbenika za učenike srednjih škola čiji su roditelji korisnici zajamčene minimalne naknade (Dobrotić i sur., 2021.). Godine 2018. Zakonom je propisano kako se svoj djeci u osnovnim školama u potpunosti sufinanciraju školski udžbenici. Navedeno je unaprijedilo pristup obrazovanju bez obzira na materijalni status djece jer su prijašnja istraživanja ukazivala kako su financijski izdaci koji roditelji moraju izdvojiti za školske udžbenike izrazit financijski teret za obitelj kojeg si obitelji slabijeg socioekonomskog statusa nerijetko ne mogu priuštiti. Roditelji slabijeg socioekonomskog statusa školske su udžbenike tada najčešće osiguravali preko jednokratnih novčanih naknada koje su im priznavane od strane Centara za socijalnu skrb (Dobrotić i sur., 2021.). Roditelji djece koja žive u uvjetima materijalne deprivacije navode kako dolazi i do problema kod nabavke ostalih obrazovnih materijala te kako im nerijetko i nedostaje financijskih sredstava za različite obrazovne sadržaje (Šućur i sur., 2015.). U navedeno spadaju radne bilježnice, oprema za likovnu i tehničku kulturu, oprema za tjelesni odgoj, novac za školske izlete i naturalno putovanje, nužna oprema za praksu u strukovnim školama i slično. Navedeni problem je djelomično riješen za školsku godinu 2020./2021. kada su za djecu osnovnoškolske dobi, a koja dolaze iz obitelji korisnika zajamčene minimalne naknade osigurani i drugi obrazovni materijali iz sredstava državnog proračuna. Spomenuti problemi različito su prepoznati u lokalnim zajednicama te postoje brojne regionalne nejednakosti u pristupu osiguranja obrazovnih materijala za djecu koja žive u riziku (Kletečki Radović i Družić Ljubotina, 2021.; Družić Ljubotina i sur., 2021. prema Dobrotić i sur., 2021.). Djeca čije su obitelji korisnici zajamčene minimalne naknade imaju osigurane udžbenike i obrazovne materijale kako za osnovnu tako i za srednju školu. Ipak, postoji i značajan broj obitelji koje nisu korisnici zajamčene minimalne naknade, a također u potrebi. Primjer navedenom su djeca koja su korisnici doplatka za djecu u RH. Naime, doplatka za djecu u pravilu primaju obitelji obitelji nižeg

socioekonomskog statusa, a oni spomenuto pravo ne ostvaruju (Dobrotić i sur., 2021.). Još jedna od prepreka obiteljima koje žive u siromaštvu je i nepriuštivost računala, odnosno interneta. U današnje vrijeme napretka tehnologije i online nastave neposjedovanje računala i interneta veliki je problem, ujedno i ograničavajući čimbenik u procesu obrazovanja, s kojim se susreću djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa (Kletečki Radović i sur., 2017.). Navedeni problem postao je izrazito vidljiv za vrijeme online nastave uslijed pandemije COVID-19 (Ajduković i sur., 2020.). Učenici koji odrastaju u siromaštvu zbog zatvaranja škola izgubili su različite oblike podrške kao što je psihološka podrška, podrška u učenju te obrok u školi (Pučka pravobraniteljica, 2021. prema Dobrotić i sur., 2021.). Nadalje Pučka pravobraniteljica (2020. prema Dobrotić i sur., 2021.) istaknula kako si većina učenika koji žive u obiteljima slabog socioekonomskog statusa ne može priuštiti informatičku opremu. Financijska ograničenja jedan su od razloga da djeca iz obitelji slabijeg socioekonomskog statusa upisuju više strukovna zanimanja koja će im omogućiti brži ulazak u svijet rada, odnosno donijet će im prihode (Dobrotić i sur., 2021.). Jedan od načina kako omogućiti nesmetan pristup obrazovanju djeci koja dolaze iz obitelji slabijeg socioekonomskog statusa je stipendiranje. Stipendiranje učenika srednjih škola provode lokalne zajednice. Ipak, sustav stipendiranja regionalno je, odnosno lokalno uvjetovan što znači da neke lokalne zajednice izdvajaju više, a neke manje sredstava iz svojih proračuna za stipendiranje učenika, a neke čak niti nemaju predviđenu takvu mjeru (Dobrotić i sur., 2021.). Ministarstvo znanosti i obrazovanja osigurava stipendije za srednjoškolce romske nacionalne manjine. Ipak, Kunac i sur. (2018.) ističu kako trenutni programi nisu dostatni kako bi otklonili financijske razloge za nepohađanje srednjoškolskog obrazovanja te da je iste stoga potrebno unaprijediti.

7. KVALITETNA PREHRANA DJECE U SUSTAVU OBRAZOVANJA

Kvalitetna prehrana nužna je za optimalan razvoj djece. Istraživanja u EU zemljama pokazuju kako pristup kvalitetnoj prehrani može poboljšati fizički razvoj i zdravlje djece kao i njihove obrazovne ishode. Pristup kvalitetnoj školskoj prehrani stoga je jedna od mjera koja se zagovara unutar EU i koja dugoročno može donijeti višestruku korist za dobrobit djece. Također, spominju se univerzalni programi koji uključuju svu djecu u školski obrok s obzirom da se na taj način izbjegava stigmatizacija siromašne

djece. Univerzalni programi jedan su od ključnih mehanizama socijalnog uključivanja i obrazovnog procesa u kojem djeca uče o zdravoj prehrani (Dobrotić i sur., 2021.). Djeca koja dolaze iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa imaju veću vjerojatnost iskusiti nedostatak primjerene prehrane, a navedeno se može odraziti na njihov pravilan fizički razvoj (Šućur i sur., 2015.). Djeci iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa školski obrok može biti jedini kvalitetan obrok u danu. Autori Vik i sur., (2019. prema Dobrotić i sur., 2021.) ističu da je kvalitetna školska prehrana povezana s unosom zdrave hrane i pozitivnim indeksom tjelesne mase kod djece koja žive u siromaštvu. Kako bi se osigurao pristup primjerenoj prehrani za djecu koja odrastaju u siromaštvu potrebno je uložiti dodatne napore kako bi ona i izvan školskog okruženja te za vrijeme školskih praznika imala osigurane tople obroke (EC, 2021. prema Dobrotić i sur., 2021).

7.1. STANJE U RH

Jedna od glavnih značajki školske prehrane u RH je da su samo osnovne škole dužne organizirati prehranu učenika, dok u srednjim školama to nije slučaj. Organizacija školske prehrane prepuštena je osnivačima. Navedeno dovodi do velikih regionalnih razlika u pristupu djece prehrani. Razlike nalazimo već u opremljenosti osnovnih škola kuhinjama gdje 85.3% škola ima školsku kuhinju, ali s druge strane tek 42.3% područnih škola ima školsku kuhinju. Bitno je za istaknuti kako područne škole nalaze u ruralnim, odnosno manje razvijenim sredinama, a upravo ruralna područja bilježe veću rasprostranjenost siromaštva (Šućur i sur., 2015.). U svega šest županija sve područne škole imaju školsku kuhinju, a riječ je o Varaždinskoj, Koprivničko-križevačkoj, Bjelovarsko-bilogorskoj, Virovitičko-podravskoj, Požeško-slavonskoj i Istarskoj županiji. S druge strane najlošije stoje Dubrovačko-neretvanska (28,1%), Splitsko-dalmatinska (41%) i Zadarska (65,8%) županija sa izrazito malim postotkom zastupljenosti školskih kuhinja u područnim školama. Navedeno pokazuje kako velik broj škola koje se nalaze u Dalmaciji ne nudi mogućnost kuhanog obroka, a s druge strane u nekim sredinama niti škole koje imaju školsku kuhinju ne nude tople obroke djeci. Pandemija COVID-19 uzrokovala je da neke školske kuhinje umjesto toplih obroka djeci prije daju suhe obroke (Pravobraniteljica za djecu, 2020.). Potrebno je i istaknuti da u RH za vrijeme školskih praznika ne postoje programi pomoći u prehrani.

Spomenuti programi iznimno su bitni za djecu koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije (Dobrotić i sur., 2021.). U RH ne postoje sustavni podaci kojima bi se mogao pratiti pristup djece školskoj prehrani te prehrani djece koja žive u riziku (Dobrotić i sur., 2021.). Također, Pravobraniteljica za djecu (2020.) ukazuje na velike regionalne razlike u sufinanciranju školske prehrane. Naglašava i kako pristup besplatnoj, odnosno potpuno sufinanciranoj, školskoj prehrani nije jednak za svu djecu u RH i prvenstveno ovisi o njihovom mjestu stanovanja. U većini slučajeva roditelji financiraju školsku prehranu (50.9%), dok u pojedinim županijama (npr. Osječko-baranjskoj) svi učenici imaju pravo na besplatnu školsku prehranu. Financiranje programa školske prehrane za djecu koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije ovisi o pojedinim lokalnim sredinama. U tom slučaju velik broj škola oslanja se na Fond europske pomoći za najpotrebitije kroz koji financiraju djeci školske obroke. Pandemija COVID-19 izazvala je smanjene dostupnih sredstava za pola milijuna kuna po prijavitelju te je došlo do implementacijskih poteškoća. Javni pozivi su kasnili i došlo je do neizvjesnosti vezane uz kontinuitet financiranja u pojedinim lokalnim sredinama. Zbog svega navedenog škole su na različite načine pristupile određivanju korisnika obuhvaćenih mjerom. Postrožili su se kriteriji na način da tek jedno dijete iz obitelji koja ispunjava uvjete ima sufinanciran obrok te je došlo do neuključivanja novih korisnika, odnosno neuključivanja djece prvih razreda. Sve navedeno uzrokovalo je da sva djeca u potrebi nisu ostvarila pravo na besplatni školski obrok (Dobrotić i sur., 2021.). Pravobraniteljica za djecu (2020.) ukazala je na povrijede dječjih prava kada je riječ o školskoj prehrani. Naime, ona je istaknula povredu prava djece na privatnost i dostojanstvo upravo zbog poteškoća u osiguravanju besplatnih školskih obroka, kao i u uskraćivanju obroka djeci čiji roditelji nisu podmirili troškove školske prehrane. Nerijetko se zna događati da se tu djecu izdvaja pred ostatkom razreda što utječe na njihove odnose s drugom djecom, odnosno ona bivaju zadirživana od strane druge djece. Nedostatak sustavnog i koordiniranog sustava organiziranja i financiranja školske prehrane najviše pogađa djecu koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije. Samim tim pristup primjerenoj i kvalitetnoj prehrani im je ograničen. Prvo reprezentativno istraživanje dječjeg siromaštva u RH provedeno je 2014. godine. Ono je ukazalo na velike poteškoće roditelja u osiguravanju kvalitetne prehrane za djecu. Podaci govore kako si obitelji skoro polovice djece s teškoćama u

razvoju, zatim djece romske nacionalne manjine te djece iz obitelji korisnika zajamčene minimalne naknade ne mogu priuštiti mesni obrok jednom dnevno. Također, voće i povrće jednom dnevno nepriuštivo je 35% djece s teškoćama u razvoju, 48% djece romske nacionalne manjine te 32% djece iz obitelji korisnika zajamčene minimalne naknade (Dobrotić i sur., 2021.). Nadalje, osiguravanje kvalitetne prehrane za djecu znatno je teže u jednoroditeljskim obiteljima, obiteljima s troje ili više djece te urbanim sredinama (Šućur i sur., 2015.). Nedostatak primjerenog sustava organiziranja školske prehrane kao i činjenice da srednje škole nisu dužne osigurati prehranu učenika propušta se prilika da se odgovori na potrebe djece i mladih u području osiguravanja zdrave i redovite prehrane. U izrazito nepovoljnom položaju su srednjoškolci koji žive u uvjetima siromaštva. Oni su svjesni uvjeta u kojima žive te racionaliziraju egzistencijalne potrebe (Kletečki Radović i sur., 2017.). Adolescenti iz siromašnijih obitelji češće imaju prekomjernu tjelesnu težinu ili su pretili te značajno češće imaju negativnu sliku tijela (HBSC, 2020. prema Dobrotić i sur., 2021.).

8. ODNOS EU PREMA POLITIKAMA SMANJIVANJA SIROMAŠTVA DJECE

Dosadašnje analize pokazuju nesuglasje među smjericama Europske unije, nacionalnim strategijama i programima socijalne politike kao i konkretnim postignućima u suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti djece u Hrvatskoj (Ajduković i sur., 2017.). Kada se Hrvatska uspoređi sa zemljama EU, pripada među zemlje s nadprosječnim stopama rizika od siromaštva i socijalne isključenosti djece (28,1% u 2015. godini). Također, pokazatelji stope rizika od siromaštva djece u Hrvatskoj za 2021. godinu iznose 17,1%, a opće populacije 19,2% (Državni zavod za statistiku, 2022.). Svjetska ekonomska kriza koja je zadesila svijet 2008. godine negativno je utjecala na materijalnu dobrobit predškolske djece (Šućur i sur., 2015.). Iako je u RH visok rizik izloženosti djece siromaštvu i socijalnoj isključenosti i dalje se tome ne posvećuje dovoljna pozornost. Novčana sredstva za potrebe predškolskih programa vrlo su mala (Babić, 2013. prema Ajduković i sur., 2017.). Siromaštvo djece ima negativne učinke na brojne aspekte dječje dobrobiti. Neke od kratkoročnih i dugoročnih posljedica odrastanja u siromaštvu su lošijih obrazovni ishodi, teža

zapošljivost u odrasloj dobi, slabije zdravlje, mentalne poteškoće, poteškoće u ponašanju te kriminalna ponašanja i socijalna isključenost (Ajduković i sur., 2017.). Problem dječjeg siromaštva dobiva na sve većoj važnosti kod donositelja odluka na europskoj razini. Zemlje članice imaju nadležnost djelovati kako bi ublažile dječje siromaštvo, ali glavnu nadležnost ipak ima EU (Daly, 2012. prema Ajduković i sur., 2017.). Sukladno tome EU može dati podršku, usklađivati i dopunjavati djelovanje kod država članica. Pitanjem siromaštva djece EU se u većoj mjeri bavi zadnjih godina te se počinje isticati važnost specifičnih intervencija usmjerenih isključivo prema djeci (The Social Protection Committee, 2012. prema Ajduković i sur., 2017.).

8.1. PROBLEMI SOCIJALNE POLITIKE U SMANJIVANJU SIROMAŠTVA DJECE

Istraživanje Ajduković i sur., (2017.) ukazalo je na nedostatak političkog i društvenog interesa za temu siromaštva djece. Nedostatak interesa ima za posljedicu i neuspješnost socijalnih politika. Uz nedostatak interesa idući problem koji se javlja je izostanak sustavne i sveobuhvatne politike, kao i izrazita regionalna neujednačenost kod dostupnosti usluga. Spomenuti problemi predstavljaju još jedan izvor nejednakosti kod djece koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije. Ključne prepreke na koje dionici nailaze prilikom primjene mjera socijalne politike usmjerenih suzbijanju siromaštva djece su raspoređene u dvije kategorije: institucionalne prepreke i nedovoljan interes društva i akademske zajednice za temu dječjeg siromaštva. Dionici naglašavaju problem nekoordiniranog i nesustavnog djelovanja među dionicima. Također, ističu problem koji se javlja kod donositelja odluka, a to je njihov smanjeni interes za stručna mišljenja. Dolazi i do rasprava koje se odnose na zloupotrebu socijalnih prava te se provlači i nezadovoljstvo angažmanom dionika u suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti djece (Ajduković i sur., 2017.).

Nadalje, Ajduković i sur. (2017.) navode kako prema mišljenju dionika postoje razne mogućnosti unapređenja socijalne politike i njezine neposredne primjene u smanjivanju dječjeg siromaštva. Unapređenje se prvenstveno odnosi na programe financiranja, zatim na zakonske okvire na području socijalne politike, institucionalni okvir, suradnju dionika kao i preuzimanja vodstva. Analiza rezultata spomenutog istraživanja pokazala je da se može utvrditi pet kategorija mogućnosti unapređenja

socijalnih politika usmjerenih prema djeci koja odrastaju u riziku. Kategorije koje autori navode su promjena socioekonomskog okruženja djece, strateške promjene, promjene javnopolitičke prakse, društveno odgovorno djelovanje te preuzimanje odgovornosti i jačanje uloge dionika. Spomenute promjene trebale bi omogućiti integrirani pristup socijalne politike prema problematici siromaštva djece (Ajduković i sur., 2017.). Navedeno pokazuje kako su ključne osobe zadužene za formiranje obrazovnih politika koje bi trebale uklanjati obrazovne nejednakosti svjesne kompleksnosti te problematike i da je rješavanju problema potrebno pristupiti na cjeloviti način.

U istraživanju Instituta za razvoj obrazovanja ključni dionici pri formiranju obrazovnih politika prepoznali su kako sva djeca nemaju iste startne pozicije te da to potencijalno ograničava njihove mogućnosti unutar obrazovnog sustava. Kao rješenje koje bi doskočilo tom problemu istaknuli su potrebu za uvođenjem cjelodnevne nastave u školama kao i jačanje samih stručnih službi koje bi mogle odgovoriti na specifične potrebe djece koja odrastaju u riziku (Farnell, 2022.). Različita istraživanja dovela su do spoznaje kako se slabiji školski uspjeh djece iz obitelji koja žive u uvjetima materijalne deprivacije može prevenirati, a upravo je cjelodnevni boravak jedan od načina prevencije (Burušić, Babarović i Marković, 2010.). Cjelodnevni boravak u školi omogućio bi djeci topli obrok u školi, kao i pomoć u pisanju domaćih zadaća. Navedeno bi imalo iznimno pozitivan učinak na djecu koja odrastaju u siromaštvu i često nemaju kod kuće uvjete za pisanje domaćih zadaća, a nerijetko ni topli obrok u danu. Nadalje, autori Burušić, Babarović i Marković (2010.) spominju i dodatne školske aktivnosti koje bi pomogle u razvijanju empatije i zajedništva među djecom te ih učila grupnom radu. Bez smanjenja obrazovnih nejednakosti nije moguće govoriti o jednakim mogućnostima sve djece, kao ni o pravednom i funkcionalnom društvu (Pavić, 2016.).

9. ZAKLJUČAK

Iz svega navedenog vidljivo je kako su obrazovne politike usmjerene prema djeci koja odrastaju u uvjetima siromaštva nedovoljno i neadekvatno razvijene te njihova važnost nije dovoljno prepoznata od strane vladajućih. Brojna spomenuta istraživanja naglašavaju važnost obrazovanja u prekidu začaranog kruga siromaštva. Stoga je

potrebno daleko više ulagati u obrazovanje i učiniti ga dostupnim svoj djeci bez obzira na njihov socioekonomski status. Primjerene obrazovne politike trebale bi ukloniti ili barem ublažiti nejednakosti koje se javljaju već u predškolskim ustanovama. Pohađanje predškolskih ustanova je od izuzetne važnosti jer kroz njih djeca usvajaju određene vještine koje su im potrebne prilikom polaska u školu, a istraživanja govore kako si veliki broj roditelja slabijeg socioekonomskog statusa ne može priuštiti da njihova djeca pohađaju predškolske ustanove što stavlja u neravnopravan položaj djecu nižeg i višeg socioekonomskog statusa. Ukoliko su pohađali predškolske programe djeca višeg socioekonomskog statusa pri polasku u školu imaju već razvijene određene radne navike i vještine te su naviknuti na odvojenost od roditelja dok su s druge strane djeca nižeg socioekonomskog statusa ukoliko nemaju mogućnost pohađanja predškolskih programa za to uskraćena, odnosno u neravnopravnom su položaju. Obrazovne politike bi trebale ciljano djelovati i omogućiti djeci upis željene srednje škole, odnosno trebale bi spriječiti upis zanimanja koja su roditeljima financijski prihvatljiva. Naime, ukoliko djeca upišu srednju školu čije zanimanje nije traženo na tržištu rada po završetku iste ostat će u začaranom krugu siromaštva. Iako se ostavlja dojam da su vladajući upoznati s problematikom dječjeg siromaštva i važnosti obrazovanja u izlasku iz istog još je dosta prostora za napredak. Potrebno je unaprijediti obrazovne politike te ciljano djelovati kako bi se djeci koja odrastaju u uvjetima materijalne deprivacije omogućilo adekvatno obrazovanje koje će im naposljetku omogućiti izlazak iz začaranog kruga siromaštva.

10. POPIS LITERATURE

1. Ajduković, M., Dobrotić, I. and Matančević, J. (2017). Mogućnosti unapređenja socijalne politike u smanjivanju siromaštva djece: perspektiva ključnih dionika. *Ljetopis socijalnog rada*, 24 (2), 309-356.
2. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L., Sušac, N., Vejmelka L. (2020). *Subjektivna dobrobit djece u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
3. Bejaković, P. (2005). Uloga gospodarsko-političkih mjera u ublažavanju siromaštva u Hrvatskoj. *Financijska teorija i praksa*, 29 (1), 97-118.

4. Bouillet, D. (2014). *Nevidljiva djeca – od prepoznavanja do inkluzije*. Posjećeno na mrežnoj stranici 15.09.2022. <https://www.unicef.org/croatia/media/591/file/Nevidljiva%20djeca,%20od%20prepoznavanja%20do%20inkluzije.pdf>
5. Bouillet, D. (2018). *S one strane inkluzije djece rane i predškolske dobi: izvješće o provedenoj analizi pristupačnosti kvalitetnog ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja djeci u ranjivim situacijama u Hrvatskoj*. Posjećeno 15.09.2022. na mrežnoj stranici: https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2018/12/S_one_strane_inkluzije_FINAL.pdf
6. Bradshaw, J. (2002). Child poverty and child outcomes. *Children & Society*, 16, 131-140.
7. Burušić, J., Babarović, T., Marković, N. (2010). Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja. *Društvena istraživanja*, 19 (4-5 (108-109)), 709-730.
8. Dobrotić, I., Pećnik, N., Baran, J. (2015). *Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima*, Zagreb: Udruga Roditelji u akciji- RODA.
9. Dobrotić, I. (2021). InCARE istraživačko izvješće „Rastuća (ne)vidljiva većina“? *Nesigurna i netipična zaposlenost i roditeljstvo*. Posjećeno 15.06. 2022. na mrežnoj stranici: <https://www.incare-pyc.eu/2021/02/18/incare-istrazivacko-izvjesce-rastuca-nevidljivavecina-nesigurna-i-netipicna-zaposlenost-i-roditeljstvo/>
10. Dobrotić, I., Družić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M. i Buković, N. (2021). *Provedba dubinske analize politika, programa, usluga, izvora financiranja te mehanizama usmjerenih suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti djece u Hrvatskoj*. Pregled literature (produkt br. 2). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
11. Dobrotić, I.; Matković, T. i Menger, V. (2018). *Analiza pristupačnosti, kvalitete, kapaciteta i financiranja sustava ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj*

12. Družić Ljubotina, O. i Kletečki Radović, M. (2011). Siromaštvo i socijalni rad: Koliko je siromaštvo doista »tema« socijalnog rada?. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (1), 5-29.
13. Družić Ljubotina, O., Sabolić, T. i Kletečki Radović, M. (2017). Život obitelji s djecom u uvjetima siromaštva iz perspektive roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 24 (2), 243-276.
14. Eurostat (2018). *Early childhood and primary education statistics*. Posjećeno 15.09.2022. na mrežnoj stranici: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early childhood and primary education statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_childhood_and_primary_education_statistics)
15. Farnell, T. (ur.) (2022). *Obrazovne nejednakosti u Hrvatskoj: Izazovi i potrebe iz perspektive dionika sustava obrazovanja*. Institut za razvoj obrazovanja.
16. Kletečki Radović, M., Vejmelka, L. i Družić Ljubotina, O. (2017). Učinak siromaštva na dobrobit i kvalitetu života obitelji iz perspektive djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 24 (2), 199-242.
17. Drventić, M. (2019). Pravni okvir zaštite maloljetnika bez pratnje. U M. Župan (ur.), *Prekogranično kretanje djece u Europskoj uniji* (155-183). Osijek: Pravni fakultet Osijek.
18. Državni zavod za statistiku (2022). *Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u 2021*. Posjećeno 15.09.2022. na mrežnoj stranici <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29178>
19. Elijaš, M., Laklija, M. (2014). Iskustvo rada socijalnih radnika s romskim obiteljima. *Socijalne teme*, 1(1), 115-134.
20. Ionescu, M. (2014). Pogled izbliza na romsku djecu i njihove obitelji. *Djeca u Europi : zajednička publikacija mreže europskih časopisa*, 6 (11), 18-18.
21. Kletečki Radović, M. (2015). Život i razvoj djece u uvjetima siromaštva. U Šućur Z., Kletečki Radović, M., Družić Ljubotina, O., Babić, Z., *Siromaštvo i dobrobit djece predškolske dobi u Republici Hrvatskoj* (66.-85.). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
22. Kletečki Radović, M., Vejmelka, L., Družić Ljubotina, O. (2017), Učinak siromaštva na dobrobit i kvalitetu života obitelji iz perspektive djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 24 (2), 199-242.

23. Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom, *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, br. 6/2007., 5/2008.
24. Kunac, S., Klasnić, K., Lalić, S. (2018). *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*. Posjećeno 15.09.2022. na mrežnoj stranici:
https://www.cms.hr/system/publication/pdf/108/Uklju_ivanje_Roma_u_hrvat_sko_dru_tvo_istra_ivanje_baznih_podataka.pdf (foi.hr)
25. Marcuš, I. (2016). *Uloga romskih pomagača u nastavi*. Diplomski rad. Zagreb. Učiteljski fakultet, Odsjek za učiteljske studije Čakovec.
26. Matijević, M.; Uzelac, S.; Bouillet, D. (2003). Ne/redovitost školovanja romske djece u Hrvatskoj u relacijama s brojem djece u obitelji i bračnim statusom njihovih roditelja. *Napredak*, 144 (3), 302-316.
27. Matković, T., Ostojić, J., Lucić, M., Jaklin, K., Ivšić, I. (2020). *Raditi u dječjim vrtićima: rezultati istraživanja uvjeta rada u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju*. Zagreb: Sindikat obrazovanja, medija i kulture Hrvatske (SOMK).
28. Nonchev, A. i Tagarov, N. (2012). *Integrating Refugee and Asylum-Seeking Children in the Educational Systems of EU Member States*. Sofia: Center for the Study of Democracy – CSD. Posjećeno 25.06.2022. na mrežnoj stranici Center for the study of democracy: www.csd.bg/fileadmin/user_upload/INTEGRACE_handbook.pdf
29. Pavić, Ž. (2016). Obrazovne nejednakosti u Hrvatskoj: trenutačno stanje i pravci budućih istraživanja. U Pavić, Ž., Žužul, I., Živić, T., Bestvina Bukvić, I., Ljubić, L., Kramarić, Z., Sablić Tomić, H., Brekalo, M., Marijanović, S., Tucak, A., Blazsetin, I. (ur.), *Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike – europski realiteti* (str. 370- 381). Osijek: Sveučilište u Osijeku.
30. Pravobraniteljica za djecu (2020). *Izješće o radu pravobraniteljice za djecu 2019*. Posjećeno 15.09.2022. na mrežnoj stranici: <https://www.sabor.hr/hr/izvjescje-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2019-godinu-podnositeljica-pravobraniteljica-za-djecu>
31. Rezo, I. (2016). Uloga individualnih čimbenika u povezanosti ekonomskih teškoća i ishoda kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 23 (2), 165-186.

32. Šikić-Mićanović, L., Ivatts, A., Vojak, D., Geiger-Zeman, M. (2015). *Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+)*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.
33. Štambuk, M. (2000). Romi u Hrvatskoj devedestih. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 9(2-3 (46-47)), 291-315.
34. Šućur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
35. Šućur, Z., Kletečki Radović, M., Družić Ljubotina, O., Babić, Z. (2015). *Siromaštvo i dobrobit djece predškolske dobi u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
36. UNICEF (2020). *Kako do vrtića za sve? Mogućnosti financiranja sustava ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja*. Posjećeno 10.06.2022. na mrežnoj stranici <https://www.unicef.org/croatia/izvjesca/kako-do-vrtica-za-sve>
37. Župarić-Iljić, D. i Mlinarić, D. (2015). Strani maloljetnici bez pratnje u Republici Hrvatskoj: problematika učenja jezika i obrazovanja. *Migracijske i etničke teme*, 31 (3), 333-363.